

כי נמכרנו: עבדות, חירות והתמכרות

חג פסח הוא חג החירות, החרות על כל ממדיה. ברשימתי זאת מבקש אני לשנתף אתכם עם הרהורים קצרים על אובדן החירות. לכאורה אין דוגמה "מוצלחת" יותר לאובדן החירות מאשר העבדות. והנה בתיאור שחרור ישראל ממצרים אובדן החירות מקבל ביטוי נוסף מלא אירוניה, האירוניה שיש בכל 'מידה כנגד מידה'. ראש פירמידת השעבוד, פרעה, השולט על כל מצרים אינו שולט על עצמו: "וַיִּחְזַק ה' אֶת לֵב פְּרָעֹה", חיזוק שלא לטובתו. הקרובים אליו תמהים על התעקשותו האבסורדית: "הֲטָרָם תַּיַּדַע כִּי אֲבַדָּה מִצְרַיִם" (י, ז). התורה מדגישה כי אכן, יש כאן "התעללות" א-להית (י, ב): "אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בְּמִצְרַיִם". כיצד? אין לי ספק, שלקדמונים הייתה וודאות מוחלטת שאת עולמו הפנימי של האדם, ה'לב' בלשון המקרא, אי אפשר לפרוץ. אפילו האלים היו חסרי כוח לעשות זאת. והנה א-להי ישראל פורץ ומתעלל בפרעה. זאת לדעתי הרמה העליונה והעמוקה של הנס, הקב"ה תופס את ההגה הפנימי ונוהג באדם, ביותר כנגד רצונו.

לאובדן החירות יש ממד נוסף, "נורמלי", המוכר לכולנו. זהו הלך של העמוק של פרשת סורר ומורה. על מקרה זה אומרים חז"ל ש"לא היה ולא נברא". אבל הפרטים שבו מלמדים אותנו שלפנינו התייחסות לשאלה הקשורה עם תופעה רחבת ידיים: ההתמכרות, ועל הצורך למנוע זאת כאשר עדיין ניתן לפעול. הוא נידון על שם סופו, ששוב הוא בלתי נשלט. הצד הדתי-פילוסופי של תופעה זאת, נידונה על ידי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ד) כשקבע ש"ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה". התופעות הללו מצויות בסביבתנו, בחיי האדם. כדי להדגים זאת מבקש אני להביא כמה קטעים מספר שיצא לאור ב-1971, יומנה של נערה אלמונית: "אם תשאל את אליס". בתחילת היומן מספרת הנערה על חייה הרגילים לכל נערה. אליס (בת 15) חולמת להיות שונה מסביבתה, שהרי: "כל אחד מאתנו מנסה להיות הצל של השני... מתנהגים כמו רובוטים שיצאו מאותה מכונה, ואני לא רוצה להיות רובוט!" צעירה זו מתנסה בפעם הראשונה בשימוש בסמים שלא ברצונה. בכמה מבקבוקי השתייה שחולקו במסיבה אחת בה היא השתתפה הוכנסו סמים. מאז היא השתמשה בו שוב ושוב. מהיכן הכסף? "היום מכרתי 10 בולים של סמים לילד שעוד לא בן 9... גם הוא בתורו יעשה בדיוק אותו הדבר, אבל הילדים האלה הם פשוט כל כך קטנים". בעוד זמן מה, היא תיפול לזנות. היא בורחת עם חברה לעיר אחרת, מידי פעם היא מחליטה: "לא אקח שוב סמים, כי הם (הסמים) הסיבה לכל הבלגן המסריח, שבתוכו אני נמצאת עכשיו. והלוואי, הלוואי, שמעולם לא הייתי אפילו שומעת עליהם". אכן, אליס "מצליחה" להשתחרר מן הסמים, אך לזמן קצר. אותה נערה שלא רצתה להיות "רובוט ככל הרובוטים", אלא בת-חורין, הפכה לרובוט הניזון בסם. והנה, היא מזדמנת למסיבה, ושם "הריחה את זה": "הרגשתי שהאוויר מתחיל להיות מחליא, אבל חלק מראשי

רצה את זה. לא ידעתי אם לברוח או להישאר, או מה לעשות. הסתובבתי, ואז מישהו העביר אלי סיגריה וזה היה זה.

אליס מנסה שוב להיגמל. היא חיה תקופה נוספת בלי סמים, עובר זמן, והנה אנו קוראים: "אוף! מטומטמת, מטומטמת, מטומטמת, זה יקרה שוב! אני לא יודעת אם אני צריכה לשאוג מאושר, או ללבוש בגדי אבל, עם כל המשמעות של הדבר. כל מי שאומר שלא מתמכרים לסמים הוא מטומטם וטיפש, אידיוט, מטורף, בור ועם הארץ". אליס מתגלגלת בסופו של דבר לבית חולים לחולי נפש. היא שבה לביתה. לילה אחד, כשהוריה חזרו מסרט, מצאוה ללא רוח חיים. אולי הייתה זו תאונה של מנת סמים גדולה מידי, ואולי לא הייתה זו תאונה כלל.

עם קריאת יומנה של אליס, עולה אצלנו אסוציאציה טבעית ליומן נוסף של נערה מתבגרת, שנכתב, לא בבית עשיר ופתוח, אך במחבוא אפל וצר: "יומנה של אנה פרנק". אנה פרנק הייתה כלואה. אליס, לעומת זה, חיה בחופש. צעיר רוצה להשתחרר עוד יותר, אך ה"חופש" שהוא מוצא נגמר בצורה טראגית. הסמים הם, ללא ספק, הדוגמא הבולטת והטראגית ביותר לאדם המשתעבד שאינו יכול להשתחרר, לאדם שאין לו האפשרות לשוב מדרכו הרעה.

הרמב"ם לימד אותנו, שמעבר לפשט, מתארת פרשת גן העדן תהליכים המתקיימים בתוך הנפש האנושית. הנחש, מתאר את היצר הרע שבתוכנו. אולם, ר' חיים מוולוז'ין, בעקבות הרמב"ם, מעיר הערת הסתייגות על פירוש זה. הוא תמה, הלוא השיח עם הנחש נראה כמתקיים עם ישות המצויה מחוץ לאדם. לא יקשה לרמב"ם לענות על קושייה זאת, אנו משליכים החוצה מה שנתון בתוכנו. אך חידושו של ר' חיים מופלא גם הוא. אמנם כן, לפני החטא הנחש בחוץ, הפיתוי הוא חיצוני. אחרי החטא הוא נכנס פנימה: "המפתה את האדם הוא בתוך האדם עצמו" (נפש החיים, שער א' פרק ו'). הוא אף גונב את זהותו של האדם, הוא מתחזה ל'אני' שלו, "מתדמה לאדם שהוא עצמו הוא הרוצה ונמשך לעשות העוון ולא שאחר חוץ ממנו פיתוהו". פרעה המלך הכל-יכול הפך כך להיות עבד. כל אדם חשוף לסכנה זאת המבוטאת במילה עברית מופלאה באכזריותה: 'התמכרות'. האדם שהיה חופשי נמכר. כך קרה לאליס שנמכרה ללא ידיעתה על ידי חבריה. על פי רוב האדם 'מתמכר', מוכר את עצמו, לעבד. אף אם הוא מלך.